

INSTITUT OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1993

VILNIUS 1994

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1993

VILNIUS 1994

ALBERT EINSTEIN

ANNALS OF PHYSICS
NEW YORK

Volume 10, Number 1, January 1952

CONTENTS

Published by Interscience, Inc.

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

90 014 001
1994

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
1993 METAI

VILNIUS, MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA, 1994

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Vytautas MERKYS (vyr. redaktorius), Antanas TYLA (vyr. redaktoriaus pavad.), Al-
fonsas EIDINTAS, Vytautas KAZAKEVICIUS, Vacys MILIUS, Gediminas RŪDIS,
Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Redakcijos adresas:

2600 Vilnius, T. Kosciuškos 30

Išleista pagal Lietuvos istorijos instituto užsakymą

ISBN 5-420-01308-8

© Lietuvos istorijos institutas, 1994

ALGIMANTAS KASPARAVIČIUS

KOALICINĖS LIAUDININKŲ IR SOCIALDEMOKRATŲ VYRIAUSYBĖS PASTANGOS REORGANIZUOTI KARIUOMENĘ 1926 METAIS

Reikia pasakyti, kad istorikai Lietuvos kariuomenės padėties 1926 m. ir koalicinės liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybės pastangų pertvarkyti kariuomenę ir sustiprinti krašto saugumą visiškai nenagrinėjo. Atsiminimuose apie M. Sleževičių šį klausimą pripuolamai palietė K. Škirpa¹. Jis pažymėjo, kad tai buvo pirmasis Lietuvos karo vadovybės bandymas išstudijuoti Lietuvos strateginę padėtį ir parengti gynybos planus². Apie 1926 m. vasaros ir rudens Lietuvos kariuomenės pertvarkymą atsiminimuose užsiminė ir S. Raštikis³. Nenagrinėdamas reformų jis tik pastebėjo, kad jos buvo reikalingos, tačiau kariuomenėje sukėlė nepasitenkinimą⁴. Šio straipsnio tikslas yra trumpai apžvelgti Lietuvos ir Lenkijos santykius ir abiejų šalių karinį pajėgumą 1926 m. bei patyrinėti Lietuvos vyriausybės ir karo vadovybės kariuomenėje pradėtų pertvarkymų priežastis ir esmę.

Lietuvos ir Lenkijos santykiai. Lenkijos karinė galia

Tarp dviejų pasaulinių karų greta politikos ir diplomatijos svarbią reikšmę Europos valstybių tarpusavio santykiams turėjo jėgos argumentai: valstybės dydis, karinė jėga, sugebėjimas ją demonstruoti. Lietuva nebuvo išimtis. Valstybė, susikūrusi žlugus kelioms imperijoms, buvo trapi ir lengvai pažeidžiama. Trys didieji kaimynai — Lenkija, Vokietija ir Sovietų Sąjunga (Rusija) buvo priešiški nepriklausomos Lietuvos buvimui, siekė įtraukti ją į savo politinę orbitą. Nepriklausomybę Lietuva galėjo išsaugoti tik palaikydama priešiškų valstybių įtakos pusiausvyrą ir turėdama pakankamai stiprią kariuomenę. Tai akivaizdžiai parodė 1920 m. spalio mėnesio Lenkijos agresija ir Vilniaus užgrobimas. Konfliktas su Lenkija tapo permanentinis ir užtruko iki pat II pasaulinio karo. Abi valstybės tarp savęs nepalaikė jokių politinių ar diplomatinių santykių. Išskyrus 1920 m. lapkričio 21 d. paliaubas, jos viena su kita taip pat nepasirašė jokios karo nutraukimo, taikos ar nepuolimo sutarties. Iš abiejų pusių karo veiksmai galėjo būti atnaujinti bet kuriuo metu. Lietuva nepripažino 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konfederacijos sprendimo Vilnių ir Vilniaus kraštą atiduoti Lenkijai ir tarp Lietuvos ir Lenkijos patvirtintos 472 km ilgio demarkacinės linijos. Tiesa, 1920 m. spalio mėnesį

užgrobtas Vilnius nebuvo galutinis Lenkijos tikslas. Tarpukario Lenkijos tautinės ir valstybinės aspiracijos buvo siejamos su visa Lietuva. Lenkija norėjo sudaryti geras sąlygas tautinei ekspansijai į Lietuvą, aplenkdamą Vokietiją, gauti patogesnę išėjimą į Baltijos jūrą, kontroliuoti kelius iš SSSR į Europą ir išplėsti savo pramonės rinką.

Nebuvo įvykdytas ir Ambasadorių konferencijos sprendimas padalinti neutraliąją zoną tarp abiejų šalių. Nepaisydama sprendimo, Lenkija ir toliau okupavo 92,2 km² Lietuvai priskirtos teritorijos, o Lietuva savo ruožtu jai negražino 33,1 kvadratinio kilometro⁵. Nors Lenkija skelbėsi gerbianči ir vykdanči Ambasadorių konferencijos sprendimus ir pripažįstanti jos nustatytą sieną, ji ir toliau okupavo 59,1 km² neutralios zonos.

Lietuvai kėlė nerimą ir nestabili Lenkijos vidaus politinė padėtis, dažni antilietuviški veiksmai jos okupuotose Lietuvos žemėse. Po 1926 m. gegužės mėnesio karinio perversmo Lenkijoje ir J. Pilsudskio atėjimo į valdžią buvo pertvarkyta Lenkijos karinė vadovybė. Ypatingą reikšmę ir daug teisių įgijo generalinio štabo viršininkas. Pagerėjo vadovavimas kariuomenei ir jos organizacija. Lenkijos militarizavimas kėlė grėsmę Lietuvai. Padaugėjo konfliktų prie demarkacinės linijos. Lenkijos lėktuvai dažnai pažeidinėjo Lietuvos oro erdvę. Lakūnai jautėsi taip drąsiai, kad ne kartą buvo net nusileidę Lietuvos Respublikos teritorijoje prie Seirijų, Giedraičių, Būdviečio⁶. Lietuvos pasienio policija buvo per silpna, kad galėtų lėktuvus sulaikyti ar numušti. Lakūnai, surinkę informaciją Lenkijos karo žvalgybai, grįždavo į savo bazines. Lenkijos spaudoje vos ne kas savaitę pasirodydavo straipsnių, skatinančių militarizmą ir imperializmą. Pavyzdžiui, karinis žurnalas „Polska Zbrojna“ 1926 m. liepos 5 d. vedamajame tiesiai rašė: „Versalio traktatas lenkus nuskriaudė, nes negražino Lenkijai 1772 m. sienų (...) šių savo pretenzijų lenkai niekada neišsižadės, nes šis imperializmas yra griežtas visos tautos nusistatymas (...). Todėl lenkai turi sukurti tokią kariuomenę, kuri išvaduotų žemes vakaruose, šiaurėje ir rytuose (...) kiekvienas lenkas turi būti kareivis, kiekviena lenkė — priklausyti tautos gvardijos rezervui, visi vaikai turi būti kareiviai. Kiekvieną namą turime padaryti tvirtove, o visa Lenkija turi tapti *zbrojna od stop do głowy*“⁷. Kad lenkai ne tik kalbėjo, bet ir praktiškai veikė pirmiausia rodo karinės išlaidos. 1924—1927 m. daugiau nei trečdalis Lenkijos valstybės biudžeto lėšų buvo skiriama karinėms reikmėms (žr. 1 lent.).

1 lentelė. Lenkijos valstybės ir Krašto apsaugos ministerijos biudžetai (1924—1927 m.)⁹

Metai	Valstybės biudžetas zlotais	Karinis biudžetas zlotais	Karinis biudžetas procentais
1924	1.632 733 939	717 167 619	43,1
1925	1.981 592 844	727 000 000	36,7
1926	1.730 000 000	563 500 000	32,5
1927	—	—	31,5

Lyginant galima pastebėti, kad to paties laikotarpio Vokietijos oficialus karinis biudžetas buvo apie 7—8%, o Sovietų Sąjungos — 14—18%⁹. Savo potencialius priešininkus Varšuva šioje srityje lenkė 3—5 kartus. Didelė buvo ir Lenkijos kariuomenė. 1926 m. sausio 1 d. joje tarnavo 18 234 karininkai, 36 184 puskarininkiai ir 227 893 eiliniai. Iš viso Lenkijos kariuomenę taikos metu sudarė 282 311 karių¹⁰. Be to, buvo paruošta 1 800 000 atsarginių¹¹. Kariuomenė turėjo 1900 patrankų, 600—800 karo lėktuvų, 160 tankų, 19 kovos laivų, 600 lengvųjų ir 6500 sunkiųjų kulksvaidžių bei daug kitos smulkesnės karo technikos bei amunicijos¹². Vien tik tai III karo apygardoje (Vilniaus—Lydos—Gardino—Suvalkų—Augustavo rajone) netoli Lietuvos sienų Lenkija laikė tris pėstininkų divizijas (1-ąją, 19-ąją, 29-ąją; jas sudarė 9 pėstininkų pulkai), 8 kavalerijos pulkus, 3 lengvosios artilerijos pulkus, 1 sunkiosios artilerijos pulką, 3 raitosios artilerijos pulkus, 1 inžinerinį pulką, 1 autodivizioną, 1 gurguolės divizioną, 1 žandarmerijos divizioną, 1 sanitarijos batalioną ir 1 dviratininkų kuopą¹³. Iš viso III karo apygardoje Lenkija turėjo apie 31 000 kareivių¹⁴. Tokių Lenkijos karo pajėgų, nors jos ir turėjo kai kurių rimtų trūkumų, visiškai pakako kariauti su Lietuva. Lenkijos pramonės, politinių ir dvasinių centrų Lietuva t. p. negalėjo pasiekti ir pažeisti. Taigi 1926 m. Lenkija galėjo kariauti su Lietuva ilgą pozicinį karą arba įvykdyti žaibišką karinę kampaniją.

Lietuvos karinis pajėgumas 1926 metais

Konfliktas su Lenkija vertė Lietuvą rūpintis savo saugumu ir stiprinti karinę galią. Nemaža lėšų iš valstybės biudžeto kasmet buvo skiriama kariuomenei. Tačiau net santykinai Lietuvos karinis biudžetas buvo dvigubai mažesnis negu Lenkijos. Realiosios Lenkijos karinės išlaidos buvo keliolika kartų didesnės nei Lietuvos. 1924—1927 m. Lietuvos karinės išlaidos parodytos 2 lentelėje.

2 lentelė. Lietuvos valstybės ir Krašto apsaugos ministerijos biudžetai (1924—1927 m.)¹⁵

Metai	Valstybės biudžetas litais	Karinis biudžetas litais	Karinis biudžetas procentais
1924	214 297 947	44 905 933	20
1925	267 278 381	53 744 000	20
1926	241 935 375	44 964 000	18,6
1927	229 535 703	39 891 060	17

Pagal vyriausybės numatytus etatus Lietuvos kariuomenėje turėjo tarnauti 1600 karininkų, 5200 puskarininkų bei 14 700 grandinių ir eilinių¹⁶. Taigi Lietuvos kariuomenėje taikos metu turėjo tarnauti 21 500 žmonių¹⁷. Tačiau dėl lėšų stokos Krašto apsaugos ministerija (toliau KAM) šį skaičių sumažino iki 15 469 etatų¹⁸. Lietuva taip pat turėjo apie 75 000 at-

sarginių. Tarp jų buvo apie 1000 karininkų ir apie 2000 puskarininkių¹⁹. Visa kariuomenė buvo suskirstyta į 3 pėstininkų divizijas (kiekvienoje divizijoje buvo po 3 sumažintos sudėties pėstininkų pulkus), 4 artilerijos pulkus ir 1 atskirąją mokomąją bateriją, 2 kavalerijos pulkus ir 1 atskirąją mokomąją eskadroną, Technikos pulką, Šarvuotųjų rinktinę (ją sudarė 2 šarvuotieji traukiniai, tankų batalionas ir šarvuotųjų kuopa), 6 aviacijos eskadriles ir smulkesnius pagalbinius padalinius. Tokie duomenys per 1926 m. I pusmetį būdavo pateikiami oficialiose kariuomenės ataskaitose ir suvestinėse. Tačiau oficialioji Lietuvos kariuomenės padėtis gerokai skyrėsi nuo tikrosios. Tai paaiškėjo po III Seimo rinkimų ir koalicinės liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybės sudarymo. Naujoji valdžia kritiškai įvertino Lietuvos kariuomenės padėtį.

L. Bistrą krašto apsaugos ministro poste pakeitė pulkininkas leitenantas J. Pepečys. Buvo pakeista ir karinė vadovybė. Iš Vyriausiojo štabo viršininko pareigų buvo atleistas generolas leitenantas K. Ladyga. Į šias pareigas Krašto apsaugos ministro 1926 m. birželio 22 d. įsakymu buvo paskirtas generalinio štabo pulkininkas leitenantas K. Skirpa, iki tol dirbęs Vyriausiojo štabo Informacijų skyriaus viršininku. Naujasis Vyriausiojo štabo viršininkas kariuomenės rūšių inspektoriams įsakė iki liepos 1 d. pateikti jam raportus apie tikrąją kariuomenės padėtį. Jau birželio 24 d. raportą K. Skirpai įteikė pėstininkų inspektorius pulkininkas A. Koveva. Jis pranešė, kad dauguma pėstininkų apginkluota angliškais „Ross-Enfield“ ir vokiškais „Mauser“ sistemos šautuvais. Iš raporto paaiškėjo, kad apie 18 000 šautuvų buvo kariuomenės dalyse ir apie 40 000 — sandėliuose²⁰. Sovinių angliškiems šautuvams buvo apie 49 milijonus. Raporte nurodoma, kad dauguma šautuvų yra geri. Kariai buvo ginkluoti vokiškais lengvaisiais ir sunkiaisiais „Maxim“ sistemos kulkosvaidžiais. Iš 476 lengvųjų kulkosvaidžių tik 381 buvo tinkamas kautynėms²¹. Atsarginių dalių jiems visai nebuvo. Inspektoriaus apskaičiavimu tuometinei Lietuvos kariuomenei visiškai apginkluoti reikėjo apie 1200 lengvųjų kulkosvaidžių²². Iš turimių 397 sunkiųjų kulkosvaidžių 25% buvo sugedę ir kautynėms beveik netiko²³. Jiems stigo atsarginių dalių. Lietuvos kariuomenei reikiamai apginkluoti reikėjo apie 500 sunkiųjų kulkosvaidžių. Buvo problemų ir su šaudmenimis. Angliškių šautuvų kalibras buvo kitoks nei vokiškų šautuvų ir lengvųjų kulkosvaidžių. Dėl to karinės dalys sunkiai apsirūpindavo šoviniiais. Per karą praktiškai būtų visai neįmanoma apsirūpinti. Nors angliškais šautuvais buvo apginkluoti beveik visi pėstininkai, tačiau jiems visiškai nebuvo tinkamos ekipiruotės.

Panaši situacija buvo ir artilerijos dalyse. Birželio 25 d. artilerijos inspektoriaus pulkininko leitenanto P. Uoginto raporte nurodoma, kad artilerija apginkluota prancūziškais 75 mm, vokiškais 77 mm, rusiškais 76,2 mm, angliškais 83,8 mm pabūklais, 105 mm vokiškomis haubicomis, 127 mm angliškomis toliašaudėmis patrankomis, prancūziškais 37 mm ir rusiškais 57 mm zenitinių pabūklais²⁴. Įvertinus ginklų techninę būklę ir kovinį pajėgumą, paaiškėjo, kad 14 prancūziškų 75 mm pabūklų buvo geri, tačiau jiems labai stigo sviedinių (sandėliuose jų tebuvo tik 1800). Rusiškų 76,2 mm patrankų buvo 16, sviedinių joms buvo pakankamai, tačiau beveik visos patrankos buvo susidėvėjusios ir nenaudojamos²⁵. Vo-

kiškos 77 mm patrankos taip pat susidėvėjusios, bet jas dar buvo galima naudoti. Tačiau beveik visi šiems ginklams skirti artilerijos užtaisai buvo sugedę. Keturioms 83,8 mm naujoms angliškomis patrankoms sviedinių tebuvo tik 1800 vienetų²⁶. Vokiškos haubicos buvo tinkamos kautynėms, tačiau joms visiškai nebuvo sviedinių. Zenitiniai prancūziški ir rusiški pabūklai buvo pasenę, susidėvėję ir beveik nebeturėjo praktinės reikšmės. Iš viso kariuomenė turėjo apie 80 patrankų.

Tų laikų moderniomis ryšių priemonėmis, pavyzdžiui, optikos aparatais, žemės telegrafais, kariuomenė nebuvo aprūpinta. Turėjo tik 14 radijo siųstuvų-rintuvų ir 2 pasiklausymo aparatus²⁷. Kariuomenės autoparkas buvo pasenęs ir susidėvėjęs. 29 automašinos buvo visiškai sugedusios, jų nebebuvo galima suremontuoti. 14 suremontuotų automobilių buvo atsargoje, 19 — eksploatuojami²⁸. Lengvųjų automobilių buvo likę tik 6 ir tuos buvo jau sunku naudoti²⁹. Tinkamų motociklų visai nebuvo. 1925 m. Prancūzijoje pirkti 4 sanitariniai automobiliai buvo laikomi atsargoje. Persikėlimo priemonių per upes, pontoninių ar puspontoninių tiltų kariuomenė neturėjo. Be apgriuvusių Kauno tvirtovės fortų ir nuo I pasaulinio karo laikų išlikusių rusų ir vokiečių užgriuvusių blindažų palei Nerį Vieškūnų—Bieruliškių—Lankiškių rajone, kitų fortifikacinių įrengimų Lietuvoje visai nebuvo. Nebuvo jokių inžinerinių sustiprinimų ir prie demarkacinės linijos.

Daug trūkumų buvo Lietuvos karo aviacijoje. Kaip matyti iš Aviacijos štabo viršininko generolo leitenanto Juozo Kraucevičiaus raporto, materialinė aviacijos padėtis nuo 1923 m. ne tik nepagerėjo, bet dar pablogėjo. Keturiuose eskadrilėse trūko 7 naikintuvų ir bombonešių³⁰. Pusę iš turimų 50 lėktuvų reikėjo remontuoti. Be to, technika buvo morališkai pasenusi. Lėktuvams laikyti nebuvo tinkamų angarų, turimi buvo pasenę, todėl juose stovintys lėktuvai net neskraidydami gedo. Nedaug kas norėjo tapti lakūnais, buvo sunku parinkti šiai profesijai fiziniu ir intelektualiniu požiūriu tinkamų žmonių. Aviacijos štabo viršininkas raporte K. Skirpai pabrėžė, kad dėl Vyriausiojo štabo kaltės studijuoti į užsienį siunčiami netinkami mokslui, nedrausmingi ar net nusikaltimų padarę ir laukiantys teismo karininkai³¹. J. Kraucevičiaus nuomone, padėtis aviacijoje buvo labai bloga.

Taip pat trūko įvairių medicinos specialistų, cheminio karo žinovų, gydytojų-pedagogų, medikamentų³². Beveik visiškai nebuvo tinkamų apsisaugojimo nuo cheminio ginklo priemonių. Mobilizacijai sanitarijos punktai nebuvo pasiruošę nei techniniu, nei išsilavinimo požiūriu.

Kavalerijos inspekcijos raporte nurodoma, jog ši kariuomenės rūšis materialiai gerai aprūpinta³³.

Visose kariuomenės dalyse trūko kareivių ir karininkų. Pagrindinės trūkumo priežastys buvo šios:

1. 1925 m. skubotai ir be tinkamo pasiruošimo bei plano buvo sumažinta kariuomenė.
2. Be sistemos pereita nuo 2—3 metų prie 1—1,5 m. tarnybos.
3. 1926 m. buvo blogai pašaukti ir imti į kariuomenę naujokai.
4. Labai daug karių buvo paleista iš kariuomenės dėl blogos sveikatos.

5. Užimti etatus trukdė kai kurie vyriausybės nutarimai.

Pėstininkų dalyse trūko 989 karių arba 13% patvirtintų etatų; artilerijoje — 859 karių (41%); kavalerijoje — 459 karių (24,4%); Technikos pulke — 284 karių (24,3%); Sarvuočių rinktinėje — 80 kareivių (26,4%); aviacijoje — 350 karių (44%)³⁴.

Visoje kariuomenėje pagal pareigas stigo³⁵:

karininkų — 6,5%,

viršilų — 13,7%,

vyresniųjų puskarininkų — 55,3%,

jaunesniųjų puskarininkų — 82,4%,

grandinių — 68,5%,

eilinių — 4,4%.

Visose kariuomenės rikiuotės dalyse, štabuose ir KAM įstaigose pagal patvirtintus etatus turėjo būti 15 469 kariai, tačiau iš tikrųjų buvo tik 11 714³⁶. Iš viso trūko 3755 karių (24,2%).

Trūko kariuomenei ir arklių: jojamų — 39,3%, kinkomųjų — 39,7% ir sunkiųjų artilerijos — 2,2%³⁷.

Prasta, neefektyvi ir neekonomiška buvo Lietuvos kariuomenės organizacija. Ji turėjo daug štabų, ūkio, administracijos ir kitų padalinių, bet maža aptarnaujamųjų, t. y. rikiuotės kareivių ir karininkų. Pavyzdžiui, rikiuotės karininkų algoms iki 1926 m. birželio 1 d., t. y. per 5 mėnesius, buvo išleista 3 567 197 litai, o karininkams, tarnaujantiems Vyriausiame štabe, apygardų štabuose, aviacijos štabe, pulkų štabuose, karininkų kursuose, karo mokykloje, ūkio dalyse ir kitose kariuomenę aptarnaujančiose įstaigose — 4 960 155 litai³⁸. Tą patį galima pasakyti ir apie kareivių algų santykį. Per tą patį laiką rikiuotės kareiviams išmokėta 1 623 008 litai, o kareiviams, kurie tarnavo įvairiose aptarnaujančiose įstaigose, — 1 711 830 litų³⁹. Dėl kareivių ir karininkų stokos rikiuotės dalyse nebuvo sistemingo karių mokymo, ypač buvo stokojama taktikos pratybų. Pėstininkų ir ypač kavalerijos karinė organizacija buvo prieškarinio lygio, pasenusi ir atsilikusi⁴⁰. Karininkų paruošimas buvo nepakankamas ir neatitiko to meto naujausių reikalavimų. Itin silpnai buvo ruošiami artileristai ir pionieriai. Nebuvo štabų karinio mokymo ir atsargos karininkų tobulinimo. Dėl menko kareivių išsilavinimo ir trumpos mokymo programos (6 mėn.) sunku buvo paruošti puskarininkius. Kareivių mokymas buvo dar blogesnis. Naujokus sistemingai apmokydavo tik per pirmuosius 4—5 mėnesius. Vėliau dėl išpūstos karinės administracijos, sargybų, ūkio darbų, didelio puskarininkų trūkumo apmokymų praktiškai nebebūdavo. Tuometinę situaciją parodo 1926 m. birželio 26 d. II karo apygardos viršininko raportas apie patikrinimo rezultatus LDK Algirdo vardo 2-ajame pėstininkų pulke⁴¹. Iš viso pulke buvo 46 karininkai. Patikrinimo dieną 24 iš jų buvo komandiruotėje, atostogose, sirgo, budėjo komisijoje, buvo suimti ir tik 22 — rikiuotėje. Tačiau net 16 iš jų ėjo nerikiuotės karininko pareigas. Tokie buvo ūkio dalies viršininkas, raštvedys, maitinimo karininkas, išdininkas, ginklininkas, adjutantas, teismo raštvedys, kapelmeisteris, kapelionas, pulko gydytojas, keli kiti dirbo ūkio ir mokomosiose kuo-

pose. Taigi iš 46 pulko karininkų tik 6 tą dieną galėjo tiesiogiai dirbti su kareiviais ir juos mokyti.

Efektyviai mobilizacijai Lietuva taip pat nebuvo pasiruošusi. Mobilizaciją buvo planuojama įvykdyti per 8—10 dienų⁴². Žinant atstumą nuo Vilniaus iki Kauno ir atsižvelgiant į tai, kad vien tiktai nuo Vilniaus iki Gardino Lenkija turėjo 28 000 karių, matyti, jog Lietuva neturėjo jėgų net mobilizacijai pridengti. Tačiau ir mobilizavus atsarginius, nebūtų buvę kuo jų apginkluoti, nes nebuvo pakankamos ginklų, šaudmenų ir amunicijos atsargos. Lietuvos pramonė galėjo patenkinti tik labai nedidelius karinius poreikius. Ginklus, šaudmenis, amuniciją ir kitokią karinę techniką teko įvežti iš kitų šalių. Todėl kariuomenei labai svarbus buvo susisiekimas su užsieniu. Pagrindiniai keliai į užsienį ėjo per Klaipėdą, Virbalį, Mažeikius. Daugiausia prekiaujama su užsieniu buvo per Klaipėdos uostą. Per Virbalį prekyba buvo mažesnė. Tačiau per Virbalį į Lietuvą buvo importuojama daugiausia prekių, tarp jų ir karinių. Mažeikių reikšmė buvo žymiai mažesnė. Jie buvo kiek svarbesni tik eksportui. Nepajėgūs buvo Lietuvos geležinkeliai. Jų tebuvo 1129 km., arba santykinai 6,5 karto mažiau negu vidutiniškai Europoje. Kariniu ir ekonominiu požiūriu geležinkelių išdėstymas buvo netobulus. 1926 m. didesnių plentų Lietuva neturėjo. Labiausiai plentų tinklas buvo išplėtotas pietinėje Suvalkijoje. Dešinėje Nemuno pusėje tebuvo tik dvi plentų linijos: Tauragė—Joniškis ir Kaunas—Zarasai. Gruntiniai Lietuvos, ypač Suvalkijos ir Žemaitijos, keliai buvo prasti. Kariniams poreikiams nebuvo pritaikyta civilinė administracija. Karo ar ilgesnio ginkluoto konflikto atveju Lietuvai buvo būtina finansinė paskola iš užsienio⁴³. Per karą taip pat būtų reikėję įvesti valstybės monopolį žemės ūkiui ir kontroliuoti bei normuoti produktų gamybą, prekybą ir vartojimą⁴⁴. Tokia Lietuvos kariuomenės padėtis ir karinis pasiruošimas negalėjo garantuoti valstybės saugumo.

Pastangos pertvarkyti kariuomenę ir sustiprinti šalies saugumą

Susipažinęs su atskirų kariuomenės dalių inspektorių raportais bei Vyriausiojo štabo dokumentais, K. Škirpa kritiškai įvertino tikrąją Lietuvos kariuomenės padėtį. Liepos 27 d. raporte krašto apsaugos ministrui jis padarė tokias išvadas:

1. Krašto gynimo srityje visai mažai kas nuveikta. Gynybai skiriami pinigai nepateisinamai eikvojami. Ginkluotųjų pajėgų organizacija ir krašto gynimas prasti ir valstybės sienos neapsaugotos.

2. Ankstesnė vadovybė nebuvo parengusi jokio valstybės gynimo plano. Toks planas nebuvo perduotas ir jo niekur nerasta.

3. Pagal dabartinę politinę padėtį labiausiai tikėtinas ir pavojingiausias būtų karas su Lenkija. Lenkija, neskelbdama mobilizacijos ir nepasitelkdama papildomų jėgų, naudodama vien Vilniaus ir Gardino rajone dislokuotą kariuomenę, gali pulti Lietuvą ir pasiekti nors dalinį laimėjimą⁴⁵.

Šios priežastys vertė pertvarkyti esamą ginkluotųjų pajėgų organizaciją ir suderinti ją su krašto gynybos reikalavimais. Todėl Vyriausiasis štabas

pirmiausia išstudijavo galimas karo veiksmų zonas ir Lenkijos puolimo kryptis. Buvo nustatyta, kad pulti Kauną ji gali trimis kryptimis:

I. Iš rytų, palei geležinkelį Vilnius—Kaunas. Šis kelias trumpiausias — tik 66 km. Tačiau toks puolimas būtų vertęs lenkus Kauną atakuoti frontaliai. Tokiai atakai būtų reikėję didelių jėgų, nes Lietuvos gynyba tarp Nemuno ir Neries buvo geriausiai paruošta. Be to, toks puolimas iš rytų leido Lietuvai pritraukti jėgų iš Žemaitijos arba pasitraukti į Žemaitiją ir Mažąją Lietuvą. Puolančius lietuviai galėjo kontratakuoti iš Jonavos—Veprių—Ukmergės ruožo ⁴⁶.

II. Kryptis iš pietų per Suvalkiją. Čia atstumas buvo 84 km. Šis puolimas būtų nutraukęs Lietuvos susisiekimą su Vokietija per Virbalį. Nors iš pietų Kauno gynyba buvo silpniau paruošta, bet čia buvo natūrali kliūtis puolantiems — Nemunas. Ši puolimo kryptis irgi nebuvo labai pavojinga, nes Lietuvai būtų likusi galimybė laisvai manevruoti ⁴⁷.

III. Puolimo kryptis palei Nerį ir į šiaurę nuo jos. Smūgis Sirvintų—Veprių—Jonavos arba Kėdainių kryptimi Lenkijos kariuomenę išvestų prie svarbiausios Lietuvos komunikacijų linijos Jonava—Siauliai. Toks puolimas galėtų apsunkinti ar net nutraukti Lietuvos kariuomenės ryšį su Žemaitija ir užkirsti kelią trauktis į ją. Atkirsta prie Kauno dėl moralinių ir materialinių priežasčių Lietuvos kariuomenė ilgai išsilaikyti nebūtų galėjusi ⁴⁸.

Be to, Lenkijos kariuomenė galėjo pulti ir Švenčionių—Anykščių—Pavenėžio kryptimi ⁴⁹. Čia Lenkija galėjo giliai įsiskverbti į Lietuvos užnugarį ir jį dezorganizuoti. Dėl menkų Lietuvos pajėgų lenkai galėjo pulti ir Klaipėdą. Tačiau čia Lenkija galėjo susilaukti didelės Vokietijos reakcijos. Įvertinus visas galimybes, Vyriausiam štabe buvo nuspręsta, kad pavojingiausias būtų Lenkijos puolimas Sirvintų—Veprių—Jonavos—Kėdainių kryptimi ⁵⁰. Nagrinėjant padėtį, buvo aptartos t. p. strateginio ir organizacinio pobūdžio problemos. Nutarta, kad Lietuvos ginkluotos pajėgos pirmiausia turi būti paruoštos gynybiniam karui su Lenkija. Lenkijos kariuomenės puolimas strateginiu požiūriu galėjo būti trejopas ⁵¹:

- a) staigus,
- b) jungtinėmis 3-iojo korpuso jėgomis,
- c) masinis.

Staigiam puolimui lenkai galėjo sutelkti 7000 pėstininkų, 4000 raitelių ir apie 4000 artileristų ⁵². Toks puolimas buvo labiausiai tikėtinas Ukmergės, Kaišiadorių ar Marijampolės kryptimis. Norėdama sulaikyti priešą, ir duoti laiko mobilizacijai, Lietuva turėjo priešpastatyti bent 10 000 žmonių kariuomenę ⁵³.

Ją konflikto zonoje reikėjo sutelkti ne vėliau kaip per 24 valandas. Todėl prie Ukmergės ir Marijampolės buvo nutarta dislokuoti daugiau kariuomenės.

Lenkijos puolimą jungtinėmis 3-iojo korpuso jėgomis buvo planuojama atremti mobilizavus 4 divizijas ir tinkamai jas apginklavus. Jas mobilizuoti reikėjo per 3—4 dienas ⁵⁴.

Masinio puolimo atveju Lenkijos karinės jėgos galėjo būti didesnės 2—3 ir daugiau kartų. Vienoje vietoje Lietuva nebūtų galėjusi sulaikyti jų puolimo. Toks mūšis būtų pražudęs Lietuvos kariuomenę. Todėl buvo

nutarta, kad Lietuva turi laikytis vadinamosios gynimosi traukiantis taktikos⁵⁵. Nestodama į lemiamą mūšį, Lietuvos kariuomenė turėjo nedideliais, staigiais mūšiais trukdyti priešo žygį, naikinti jo gyvąją jėgą ir techniką bei stengtis laimėti kuo daugiau laiko. Kad kariuomenė galėtų tinkamai manevruoti ir nepavargtų, tokiai taktikai reikėjo 4—6 divizijų⁵⁶. Priešo užimtoje teritorijoje turėjo prasidėti partizaninis karas. Lietuva taip galėjo atsilaikyti mėnesį ar pusantro. Per tą laiką Užsienio reikalų ministerijai reikėtų surasti pagalbos užsienyje, o vyriausybei — ieškoti politinių problemų sprendimo būdų. Ruošiant gynybos planą buvo atsižvelgta, kad Lenkija galėtų Lietuvą intensyviai pulti nuo pirmosios karo dienos, nes, pirmoji pradėjusi karą, ji turėtų galimybę iš anksto pasiruošti puolimui. Todėl, siekdamas pakelti Lietuvos kariuomenės kovingumą ir sustiprinti valstybės saugumą, Vyriausiasis štabas pasiūlė:

a) prie demarkacinės linijos sukurti stiprią ginkluotą jėgą, kuri per užpuolimą dengtų sieną ir atmuštų pirmąsias priešo atakas,

b) sumažinti karinę biurokratiją — nuo trijų divizijų pereiti prie dviejų — atitinkamai sumažinti štabų, ūkio ir pagalbinių dalių,

c) paskelbus mobilizaciją, formuoti keturias pilnės sudėties divizijas. Mobilizaciją decentralizuoti ir teritoriniu principu įvykdyti per 3—4 dienas,

d) atsiradus biudžete lėšų, kariuomenę plėsti iki 6 divizijų, didinti jos ginkluotę ir ruošti piliečius partizaniniam karui,

e) nedideliams kariniams poreikiams tenkinti Žemaitijoje įkurti metalo pramonės centrą⁵⁷.

1926 m. liepos 29—30 d. vyriausybė, pirmininkaujama Respublikos prezidento, svarstė krašto apsaugos ministro ir Vyriausiojo štabo viršininko pasiūlymus dėl Lietuvos kariuomenės pertvarkymo. Per diskusijas ministras M. Sleževičius pabrėžė būtinybę atsižvelgti į politinius, strateginius, organizacinius ir finansinius laikmečio reikalavimus ir pritarė Vyriausiojo štabo viršininko pozicijai, kad valstybė turi būti pasiruošusi karui su Lenkija⁵⁸. Pasiūlymams pritarė ir prezidentas. Atskirą nuomonę prieš balsavimą išsakė švietimo ministras socialdemokratas V. Cepinskis. Jis pareiškė, kad siūlymus palaiko tik todėl, jog mano, kad jie „progresyviai padės Lietuvoje įgyvendinti milicinę ginkluotųjų pajėgų organizacijos sistemą“⁵⁹. Liepos 30 d. Ministrų kabinetas vienbalsiai priėmė prezidento K. Griniaus balsavimui pateiktą rezoliuciją. Nutarta krašto apsaugos ministro siūlomam kariuomenės pertvarkymui pritarti ir kariuomenę sutelkti į dvi divizijas⁶⁰. Netrukus ši vyriausybės nutarimą buvo pradėta vykdyti. Jau 1926 m. rugpjūčio 3 d. krašto apsaugos ministras įsakė iki rugpjūčio 30 d. išformuoti šarvuotųjų traukinių batalioną⁶¹. Technika turėjo būti tinkamai paruošta ir užkonservuota. Toks sprendimas buvo priimtas motyvuojant tuo, kad kasdienis šarvuotųjų traukinių aptarnavimas reikalauja didelių lėšų, o jų efektyvumas karo atveju Lietuvos sąlygomis būtų nedidelis. Rugpjūčio 20 d. laikinai einantis I karo apygardos viršininko pareigas pulkininkas Aleksandras Jákaitis paskelbė įsakymą nuo rugpjūčio 31 d. išformuoti 1-ojo artilerijos pulko štabą, dislokuotą Panevėžyje⁶². Rugpjūčio 31 d. buvo išformuotas ir LD kunigaikš-

čio Margio vardo 6-asis pėstininkų pulkas, III karo apygardos štabas ir prie štabo buvusios pagalbinės įstaigos⁶³. Įsakyme buvusios III karo apygardos viršininkas pulkininkas leitenantas Jonas Gričius pabrėžė sunkią krašto ekonominę padėtį, kuri verčia karinę vadovybę taupyti lėšas ir ieškoti optimalios naudos. Įsakymas baigiamas žodžiais: „tegul šis liūdnas mūsų gyvenimo įvykis sustiprina mūsų jėgas“⁶⁴. Išformuotų dalių kareiviai pagal jų karines specialybes buvo išskirstyti į kitas I ir II karo apygardų dalis. Karininkų likimą sprendė Vyriausiasis štabas. Vieni buvo paskirti į naujas pareigas, kitiems — pasiūlyta išeiti į atsargą.

Tačiau numatytas kariuomenės pertvarkymas nebuvo baigtas. Jam trukdė nesutarimai vyriausybėje tarp liaudininkų ir socialdemokratų. Liaudininkai siekė tobulinti kariuomenę ir taip stiprinti valstybės saugumą, o socialdemokratai buvo už kariuomenės mažinimą ir jos pakeitimą visuotiniu liaudies apginklavimu, už liaudies miliciją. Jie manė, kad Lietuva gali išlikti nepriklausoma tik turėdama Europos proletariato palankumą ir paramą⁶⁵. Kariuomenės pertvarkymui labai trukdė ir atkakli politinė kova tarp vyriausybės ir opozicijos. Prisidengdama reformomis, vyriausybė norėjo iš kariuomenės pašalinti ir savo politinius priešininkus. Opozicija kiekvieną vyriausybės žingsnį traktavo kaip kariuomenės žlugdymą ir naikinimą. Tokiomis sąlygomis kariuomenė nesustiprėjo, bet buvo labai politizuota. Mažinant karinę administraciją, kariškių asmeniniai interesai ir baimė prarasti tarnybą susiliejo su politinėmis pažiūromis ir siekiais. Pradėtas kariuomenės pertvarkymas buvo viena svarbiausių 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo priežasčių.

Išvados

1. Po III Seimo rinkimų į valdžią atėjusi koalicinė liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybė kritiškai įvertino Lietuvos kariuomenės padėtį. Ji konstatavo, kad Lenkijos užpuolimo atveju kariuomenė nepajėgs apginti krašto nepriklausomybės. Dėl to liaudininkai ėmėsi iniciatyvos kariuomenę sustiprinti. Vyriausias štabas, vadovaujamas pulkininko leitenanto K. Škirpos, išstudijavo valstybės strateginę padėtį, parengė kariuomenės pertvarkymo planą, numatė tikėtinas Lenkijos kariuomenės puolimo kryptis ir galimus Lietuvos karinės vadovybės kontrveiksnius.

2. Dėl prieštaravimų pačioje vyriausybėje ir labai priešiško opozicijos elgesio kariuomenės pertvarkymas įgavo politinį pobūdį. Kariuomenės politizavimas buvo viena iš 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo priežasčių. Jis nutraukė ir Lietuvos kariuomenės pertvarkymą. Taigi 1926 m. jos sustiprinti nepavyko.

¹ Mykolas Sleževičius. Chicago, 1954.

² Ten pat. P. 244.

³ Raštikis S. Kovose dėl Lietuvos. Kario atsiminimai. V., 1990. D. 1.

⁴ Ten pat. P. 202.

⁵ KAM Operacijų skyriaus 1926 02 09 raportas Nr. 29239 Generalinio štabo valdybos viršininkui // Lietuvos valstybinis archyvas (toliau — LVA). F. 929. Ap. 3. B. 553. L. 16.

⁶ Vyriausiojo štabo ypatingų reikalų karininko kap. A. Majaus 1926 10 04 raportas Vyriausiojo štabo Informacijų skyriaus viršininkui // LVA. F. 929. Ap. 3. B. 538. L. 35.

- ⁷ Spaudos žinių biuletenis Nr. 19. 1926 07 12. Žinios apie Lenkiją // LVA. F. 929. Ap. 2. B. 978. L. 59.
- ⁸ Santrauka apie lenkų kariuomenę 1926 m. sausio 1 d. žiniomis // LVA. F. 929. Ap. 2. B. 987. L. 16.
- ⁹ Informacijų skyriaus viršininko maj. V. Kirlio 1926 05 24 pranešimas Vyriausiajam štabui apie Vokietijos kariuomenę // LVA. F. 929. Ap. 3. B. 558. L. 18.
- ¹⁰ Santrauka apie lenkų kariuomenę 1926 m. sausio 1 d. žiniomis // LVA. F. 929. Ap. 2. B. 987. L. 16.
- ¹¹ Lietuvos Respublikos ginkluotųjų pajėgų koncentracijos planas karui su lenkais. Lenkijos karo pajėga // LVA. F. 929. Ap. 3. B. 538. L. 92.
- ¹² Ten pat.
- ¹³ Ten pat.
- ¹⁴ Ten pat.
- ¹⁵ Lietuvos kariuomenės išlaidos // LVA. F. 929. Ap. 2. B. 990. L. 9.
- ¹⁶ Žinios apie Lietuvos kariuomenę 1926 m. // LVA. F. 929. Ap. 3. B. 537. L. 25—26.
- ¹⁷ Ten pat. L. 25.
- ¹⁸ Vyriausiojo štabo viršininko 1926 07 27 raportas krašto apsaugos ministrui // LVA. F. 929. Ap. 3. B. 536. L. 5.
- ¹⁹ Ten pat. L. 13.
- ²⁰ Žinios apie Lietuvos kariuomenę 1926 m. // LVA. F. 929. Ap. 3. B. 537. L. 26.
- ²¹ Pėstininkų inspektoriaus pulk. A. Korevos 1926 06 24 raportas Vyriausiojo štabo viršininkui // LVA. F. 929. Ap. 3. B. 536. L. 72.
- ²² Ten pat.
- ²³ Ten pat.
- ²⁴ Artilerijos inspektoriaus pulk. leit. P. Uoginto 1926 06 25 raportas Vyriausiojo štabo viršininkui // Ten pat. L. 78.
- ²⁵ Ten pat. L. 79.
- ²⁶ Ten pat. L. 80.
- ²⁷ L. e. technikos inspektoriaus pareigas pulk. leit. K. Papeliučkos 1926 06 25 raportas Vyriausiojo štabo viršininkui // Ten pat. L. 85.
- ²⁸ Ten pat.
- ²⁹ Ten pat.
- ³⁰ Aviacijos viršininko gen. leit. J. Kraucevičiaus 1926 07 02 raportas Vyriausiojo štabo viršininkui // Ten pat. L. 112.
- ³¹ Ten pat. L. 116.
- ³² Karo sanitarijos skyriaus inspekcijos 1926 06 29 raportas Vyriausiojo štabo viršininkui // Ten pat. L. 90.
- ³³ Kavalerijos inspekcijos 1926 06 30 raportas Vyriausiojo štabo viršininkui // Ten pat. L. 89.
- ³⁴ Vyriausiojo štabo viršininko 1926 07 27 raportas krašto apsaugos ministrui // Ten pat. L. 5.
- ³⁵ Ten pat.
- ³⁶ Ten pat.
- ³⁷ Ten pat.
- ³⁸ Ten pat. L. 9.
- ³⁹ Ten pat.
- ⁴⁰ Ten pat. L. 10.
- ⁴¹ Ten pat. L. 13.
- ⁴² Samprotavimai apie Lietuvos Respublikos ginkluotųjų pajėgų organizaciją ir krašto gynybą (Priedas prie Vyriausiojo štabo viršininko 1926 07 27 raporto krašto apsaugos ministrui) // Ten pat. L. 150.
- ⁴³ Lietuvos Respublikos ginkluotųjų pajėgų koncentracijos planas karui su lenkais. Lietuvos vidaus padėtis // LVA. F. 929. Ap. 3. B. 538. L. 101.
- ⁴⁴ Ten pat.
- ⁴⁵ Vyriausiojo štabo viršininko 1926 07 27 raportas krašto apsaugos ministrui // Ten pat. L. 15.
- ⁴⁶ Lietuvos Respublikos ginkluotųjų pajėgų koncentracijos planas karui su lenkais. Lietuvos puolimui patogiausieji būdai // LVA. F. 929. Ap. 3. P. 538. L. 95.
- ⁴⁷ Ten pat.

- ⁴⁸ Ten pat.
⁴⁹ Ten pat. L. 97.
⁵⁰ Ten pat. L. 96.
⁵¹ Samprotavimai apie Lietuvos Respublikos ginkluotųjų pajėgų organizaciją ir krašto gynybą (Priedas prie Vyriausiojo štabo viršininko 1926 07 27 raporto krašto apsaugos ministrai) // LVA. F. 929. Ap. 3. B. 536. L. 152.
⁵² Ten pat. L. 150, 153—154.
⁵³ Ten pat. L. 154.
⁵⁴ Ten pat. L. 157.
⁵⁵ Ten pat. L. 158.
⁵⁶ Ten pat.
⁵⁷ Ten pat. L. 159—160.
⁵⁸ Lietuvos Respublikos Ministrų kabineto 1926 07 30 posėdžio stenograma. Rankraštis // LVA. F. 929. Ap. 3. B. 537. L. 116.
⁵⁹ Lietuvos Respublikos Ministrų kabineto 1926 07 29—30 posėdžio protokolas // Ten pat. L. 104^a.
⁶⁰ Ten pat.
⁶¹ Vyriausiojo štabo viršininko K. Skirpos 1926 08 03 įsakymas II karo apygardos viršininkui // LVA. F. 929. Ap. 3. B. 537. L. 59.
⁶² Einančio karo apygardos viršininko pareigas pulk. A. Jakaičio 1926 08 20 įsakymas I karo apygardai Nr. 2 // Ten pat. L. 71.
⁶³ III karo apygardos viršininko pulk. leit. J. Griciaus 1926 08 31 įsakymas III karo apygardai Nr. 60 // LVA. F. 384. Ap. 7. B. 68. L. 72.
⁶⁴ Ten pat.
⁶⁵ Ko socialdemokratų eina į Seimą? /Platforma/. K., 1926. P. 12.

Gauta 1993 m. lapkričio mėn.

Summary

ALGIMANTAS KASPARAVIČIUS

THE ATTEMPTS OF THE COALITION GOVERNMENT OF POPULISTS AND SOCIAL-DEMOCRATS TO REORGANIZE LITHUANIAN ARMY AND TO STRENGTHEN STATE SECURITY

In 1926, the military training of the Lithuanian Army was rather low. Although 17 to 20% of the State budget was assigned to defence needs every year, the structure of the Lithuanian Army was unwieldy and immobile due to the inflated military administration taken over from the Tsarist Russian Army. The greater part of the funds was allocated for maintaining military bureaucracy. About 30% of the armament and military technology were ineffective or obsolete. The Lithuanian Army possessed only 75% of the necessary staff. At the beginning of 1926, it consisted of 11,714 soldiers only, this being three times less than the Polish military forces centered in the occupied territory of Lithuania, the Vilnius—Grodno region.

In the summer of 1926 the Coalition Government of Populists and Social-Democrats started the reorganization of the Lithuanian Army. The General Staff of the Army led by lieutenant-colonel Kazys Skirpa, worked on the reorganization programme, prepared the plan of State Defence and foresaw eventual directions of the Polish attacks. The reformation of the Army was not completed because of the inner contradictions in the Government and the fierce struggle against the opposition, and finally it was terminated by the coup d'état on December 17, 1926.

Trumpai apie autorių

Algimantas Kasparavičius (g. 1962 m.), Vytauto Didžiojo Universiteto ir Lietuvos istorijos instituto doktorantas (nuo 1992 m.). Tyrinėja politinės krizės brenimą Lietuvoje III Seimo metu (1926 m. birželis—1927 m. balandis).